

ЈЕДНА ТИПИЧНА ЗГРАДА БЕОГРАДСКЕ ЧАРШИЈЕ СА КРАЈА XIX ВЕКА

Крајем XIX века београдска чаршија била је Кнез Михаилова улица, која је титулу „Чаршије“ преузела од Дубровачке улице (данас Улице 7. јула), у време када су Турци отишли дефинитивно из Београда. Дубровачка улица са радњама-ћепенцима, погодним за источњачки начин трговине, није више одговарала атмосфери Београда, који је почео стресати источњачко рухо и уређивати се на западњачки начин. Многи описи Кнез Михаилове улице после 1867. г. казују да је имала европски изглед: „У новој улици Кнеза Михаила, правој, са тротоарима на обема странама и готово целој поплочаној, нижу се једна за другом вишеспратнице и радње по европском узору.“¹ Свој трговачки карактер улица је задржала до данас.

Типична зграда београдске чаршије са краја XIX века, којој смо посветили овај рад, налазила се до 1961. г. у Кнез Михаиловој улици бр. 27. Њена типичност огледа се у томе што је, као и већина зграда Кнез Михаилове улице из времена њеног оформљења, имала приземље намењено трговини и спрат пројектован за становање. Припадала је српском политичару Милутину Гарашанину.

Кнез Михаилова улица

У последње време, о старој београдској чаршији, Кнез Михаиловој улици, доста се често писало и у стручној и у дневној штампи.² Најозбиљнија студија о овој улици је свакако она коју је дао Завод за заштиту споменика културе Београда пре но што је ставио под заштиту горњи потес ове улице. Међутим, Кнез Михаилова улица до данас није добила своју потпуну монографију.

Ако погледамо старе планове Београда, не старије него из почетка друге половине XIX века,³ видећемо да Кнез Михаилове улице нема у данашњем облику. На томе простору били су уски, кривудасти турски сокачићи (сл. 1). Кнез Михаилову улицу, овакву какву је сада видимо, обликовао је Емилијан Јосимовић, један од наших првих радника у области урбанизма, у своје предлогу за регулацију „онога дела вароши Београда што лежи у шанцу“ из 1867. г. Он јој је дао данашњи правац, по висини гребена, који је поделио Београд „у шанцу“ на два дела: савску падину — мањи део и дунавску падину — већи део. Регулација Београда према Јосимовићевом плану почела је 1869. г., после доношења законодавног решења од 19. фебруара 1869. г., по коме је за те послове био надлежан министар грађевина.⁴

Вратимо ли се, међутим, на почетак XVIII века, бићемо изненађени ако упоредимо ондашње планове града⁵ са плановима из почетка друге половине XIX века. Београд је почетком XVIII века дуже био под аустријском власти (1717—1739. г.), која је на плану града оставила свој печат (сл. 2). Део где се данас налази прва половина Кнез Михаилове улице, од Теразија до иза улице Вука Караџића, покривао је огроман трг, у чијем се једном делу налазила исто тако огромна зграда, касарна Принца Александра од Виртемберга, тада највећа београдска грађевина (сл. 3). Она се пружала на простору који се налази између данашње Кнез Михаилове улице, Змај-Јовине улице и Обилићевог венца. Грађевина се својом величином, па и лепотом издвајала у немачком делу Београда, који је почео да се изграђује под утицајем западних праваца у архитектури. Касарна је имала три спрата, четири улаза (са сваке

Сл. 1. Данашњи правац Кнез Михаилове улице уцртан преко а) дела плана Београда из 1867. г. Е. Јосимовића, б) дела Турског плана Београда из 1863. г.

Fig. 1. La direction actuelle de la rue Knez Mihailova inscrite sur: а) une partie du plan de Belgrade de 1867, fait par E. Josimović; б) une partie du Plan turc de Belgrade de 1863.

стране по један) и три дворишта. Над сваким улазом био је по један балкон. На свима спољним фасадама укупно је било 312 великих прозора, тј. на ужим странама у једноме реду по 21 прозор, а на дужим по 31.⁶

Ова зграда, као и све друге грађевине које је подигла Аустрија, попаљене су и порушене када су Турци поново ушли у Београд 1739. г.,⁷ те тако на свима каснијим плановима Београда налазимо на овоме месту мале стамбене зграде и велика дворишта.

На простору Виртембергове касарне подигао је кућу 250 година касније Милутин Гарашанин, у Кнез Михаиловој улици бр. 27. Приликом фундаирања зграде наишао је на старе темеље Виртембергове касарне: „Кад је пок. Милутин Гарашанин зидао своју нову кућу у Кнез Михаиловој ул. он ме је једног дана позвао“, пише Т. Стефановић-Виловски, „да с њиме разгледам старе темеље на које је при копању фундамента наишао.“⁸

После Београдског мира 1739. г., када је Београд поново враћен Турцима, град се у току XVIII века више није изграђивао.

Сл. 2. Део плана Београда из периода 1717—1739. г., на коме се види уцртана Касарна принца Александра од Виртемберга са великим тргом.

Fig. 2. Partie du plan de Belgrade des années 1717—1739 où l'on voit inscrite la Caserne du prince Alexandre Würtemberg avec le grande place.

Сл. 3. Касарна принца Александра од Виртемберга у Београду 1738. г. (по Спаровом атласу). Фасада лево била би према данашњој Кнез Михаиловој улици, а десно према Змај-Јовиној

Fig. 3. La caserne du prince Alexandre de Wurtemberg à Belgrade en 1738 (selon l'Atlas de Spar). La façade à gauche aurait été tournée vers l'actuelle rue Knez Mihailova et celle de droite vers Zmaj Jovina

Турска је била у опадању, а Београд на граници. Постојала је стална опасност да га Аустрија поново не заузме, што се и догодило 1789. г., али је тада био веома кратко време под Аустријанцима. Када га је Карађорђе ослободио од Турака 1806. г., у граду су биле већином полусрушене и оронуле зграде. Био је пун прљавштине, без и једне праве улице, а о комуналним уређајима није могло бити ни говора. Могли су се још само видети остаци турског водовода, који је ишао преко Теразија и даље врхом гребена, данашњом Кнез Михаиловом улицом, у којој су се налазиле и две куле за мерење нивоа воде (једна близу почетка, а друга близу краја улице). Главна кула била је на Теразијама.⁹

Доласком Срба у Београд почиње његов лагани процват, али тек од 1830. г., када је турски султан издао хатишериф којим је Србији дата самоуправа и друге привилегије. Наређено је и исељавање Турака из Србије, с тим да у року од године дана продају своја имања Србима. Међутим, са продајом имања није ишло брзо, те су последњи Турци отишли из београдске вароши тек 1862. г., после познатог бомбардовања Београда од стране Турака из тврђаве. У почетку су турска имања куповале занатлије, а касније су то били трговци и чиновници.¹⁰ Сва остала имања која су

остала непродата до 1862. г. откупила је српска држава и касније их распродала.¹¹ На таквоме једном плацу подигнута је и Гарашанинова кућа, што се види из турског плана Београда из 1863. г. Када су Турци најзад избачени и из градова Србије 1867. г., настао је прави процват града, и тек тада се могло помишљати на регулацију Београда „у шанцу“.

Како је Београд изгледао пред дефинитиван одлазак Турака, може се схватити из једне наредбе Београдске општине из 1861. године:¹² „Наређује се да се по улицама и авлијама одржава највећа чистоћа, да се баште држе у доброј оградџи, да се стока не пушта пландовати по улицама, но свако да је тачно пред говедара на одређено место истерује, да се оцаи уредно чисте, фењери пред кафанама и механама увек на време пале, улице четвртком и недељом рано изјутра чисте...“

Регулација Кнез Михаилове улице почела је одмах 1869. г., и то прво на делу где је регулациону линију било најлакше повући, од Улице Вука Караџића до Улице 7. јула, који је све до тада изгледао онако како га је око 1850. г. описао Јован Авакумовић: „... По средини је био јаз обрастао травом, волујска кола су са муком пролазила туда. Кад киша надође напуни се јендек кишницом и ми малишани, кад

Сл. 4. Поглед са Капетан-Мишиног здања према Саборној цркви пре почетка регулације вароши „у шанцу“, између 1863. и 1869. г. (Капетан-Мишино здање завршено је 1863. г., а почетак регулације Кнез Михаилове улице био је 1869. г.) Лево доле види се Делијска чесма, на углу имања кнеза Александра Карађорђевића, које се налазило у Кнез Михаиловој улици од Улице Вука Караџића до Улице 7. јула. Велика зграда испред Саборне цркве је Старо здање у Улици 7. јула. (МГБ, Ур. 6336, снимлио Анастас Јовановић).

Fig. 4. Vue prise de la maison de Kapetan-Miša vers la Cathédrale avant la régulation de la ville à l'intérieur des «tranchées», entre 1863 et 1869. (L'immeuble de Kapetan-Miša a été terminé en 1863 et la régulation de la rue Knez Mihailova a commencé en 1869.) En bas à gauche on voit la fontaine Delijska au coin de domaine du prince Alexandre Karadjordjević, qui s'étendait le long de la rue Knez Mihailova entre les rues Vuk Karadžić et 7 juillet actuelle. Le grand immeuble devant la Cathédrale c'est Staro zdanje (vieux immeuble) dans la rue 7 juillet. (Musée de la ville de Belgrade. Ur. 6336, photo Anastas Jovanović).

из школе пођемо кућама, задигнемо антирицу и загазимо до колена у воду. То нам беше као неко весело уживање у летње дане.¹³

Приликом регулације овај део улице задржао је исти правац, само је ширина постала два пута већа. Наиме, Јосимовић је извршио веома малу коректуру десне стране,¹⁴ али је зато целокупно проширење извршио на левој. Целом дужином леве стране тога дела пружала се зидана ограда око имања кнеза Александра Карађорђевића (сл. 4). На углу где су се спајале ограде према улицама Кнез Михаиловој и Вука Караџића налазила се Делијска чесма, која је имала луле за воду и према башти и према улици.¹⁵ Улица је према тој страни проширена тако да је после регулације

чесма остала на средини улице¹⁶ (сл. 5), одакле је касније премештена уз ивицу плаца, где се данас налази зграда Српске академије наука и уметности, према Улици Вука Караџића.¹⁷

Са просецањем дела улице од Теразија до Улице Вука Караџића ишло је мало теже, јер је нова траса ишла преко плацева и кућа.¹⁸ Ипак је овај део просечен већ 1870. г., када је и цела улица, прва у Београду, добила српско име, Кнез Михаилова улица.¹⁹

Кнез Михаилова улица постаје тада једна од главних београдских комуникација. Ту се подижу најлепше зграде и отварају најбоље трговине, тако да се 1876. г. један страни путник диви њеном уређењу, њеној елеганцији и пространству.²⁰ Београдска чаршија добијала је своју атмосферу. У то време Београд је имао око 30.000 становника,²¹ после чега број становника нагло расте и Београд се све више шири и развија.

Међутим, регулација града није извршена без већих тешкоћа. Она је изазвала поремећаје у имовинским односима грађана, који су настале промене посматрали са великим и потајним негодовањем. Држава је вршила регулацију до 1892. г., а онда је пренела надлежност на Београдску општину.²² После тога негодовање је избило на видело, нарочито зато што се почело и са нивелацијом града и са раскопавањем улица због увођења водовода. Нушићева приповетка *Регулација — нивелација — канализација* добро одражава ондашње расположење Београђана.

Регулациони план се често и мењао. Тако постоје регулациони планови из 1878. г. и из 1884. г.²³ На седници од 13. и 14. фебруара 1891. г. општински одбор, који још није био надлежан за регулацију, дао је нов предлог регулације са детаљним писменим упутствима и плановима. Овим је била обухваћена и Кнез Михаилова улица, али код ње није било већих промена, већ су извршене само мање коректуре.²⁴ Тиме је регулација Кнез Михаилове улице била окончана, мада се регулациони план за остале делове града и даље мењао и усавршавао.

Нивелација Кнез Михаилове улице извршена је 1886. г.²⁵ Али изгледа да су сви комунални послови овде обављани са више пажње због важности комуникације.

Београдска општина имала је великих тешкоћа и око калдрмисања улица. У прво време после регулације Кнез Михаилова, као и друге важније улице у Београду, била је калдрмисана турском калдрмом,²⁶

али већ после петнаестак година она више није одговарала потребама. Требало је главне улице калдрмисати каменом коцком:

„Наслањајући се на одборску одлуку из раније године: да се не прави у главним улицама вароши нова калдрма по досадашњем начину, који нас је посао увек скупо коштао и никада калдрме нисмо имали“ — пише у једном извештају из 1886. г. председник Београдске општине²⁷ — „ви сте одобрили да се покрпи калдрма Књаз Михајлове улице од Делијске чесме па до ‚Руског цара‘ у колико је најнужније, а у исто време да се распише лицитација за лиферацију коцака, ломљеног камена и шљунка, па да се прва половина исте улице калдрмише коцкама. Последња офертална лицитација за лиферовање материјала заједно са израдом калдрме, као што

знате, остала је на талијану Ф. Тониту и компанији... С овим послом наишли смо на неочекиване сметње, и као да баш за то, што смо са калдрмом те улице журили, нисмо имали срећу да је свршимо лако и на време. Тонито, човек од заната али слабог капитала, није могао да издржи конкуренцију неких од наших предузимача...; упели су се били да му рад спрече, врбујући раднике, које је Тонито доводио на своје послове... Тонито је најзад морао посао пренети на Ђирија и компанију, која је исти продужила. Но и преко свих сметњи на које је Тонито наишао, он би с послом морао бити у уговореном року готов, да нам је дирекција железница одмах одобрила да на ресничкој алти товаримо камен. За цело смо били доведени у неприлику са овим предузећем у овом вре-

Сл. 5. Кнез Михаилова улица 1876. г., од Улице Вука Караџића према Улици 7. јула. На средини улице види се Делијска чесма. Коловоз и тротоари поплочани су турском калдрмом. Обе зграде на угловима постоје и данас са дограђеним спратовима (МГБ, Ур. 3757, снимео И. В. Громан).

Fig. 5. Rue Knez Mihailova en 1876 entre les rues Vuk Karadžić et 7 juillet. Au milieu de la rue en voit la fontaine Delijska. La chaussée et les trottoirs sont en pavé turc. Les deux maisons aux coins existent encore aujourd'hui avec des étages rajoutés. (M. de la v., Ur. 3757, photo Groman)

Сл. 6. Кнез Михаилова улица почетком XX века, од правца улице Вука Караџића према Калемегдану. У потпуности је уобличена грађевинама чија је архитектура типична за ову улицу. (МГБ, Ур. 1754, разгледница).

Fig. 6. La rue Knez Mihailova au début du XX siècle depuis la rue Vuk Karadžić vers Kalemegdan. Elle a la physionomie déjà des immeubles caractéristiques pour cette rue. (M. de la v., Ur. 1754. carte postale).

мену, кад се коцке нису могле из Ресника да превуку и кад је улица баш у најнезгодније доба остала била без калдрме. До краја Декембра израђено је ипак 1.200 кв. метара...“

Нови модерни коловоз и тротоари израђени су опет после 25 година, 1911—1912. г.,²⁸ а последњу реконструкцију коловоза

и тротоара извршиле су омладинске радне бригаде под стручним руководством у току 1949. г. и о томе оставиле металну спомен плочу на тротоару пред рестораном „Загреб“.

Све остале комуналне уређаје Кнез Михаилова улица је као најважнија у Београду добила међу првима након увођења:

Сл. 7. Кнез Михаилова улица почетком XX века од Змај-Јовине улице према Теразијама. Зграда на бр. 27, којој је овај рад посвећен, види се као друга с десног краја. Ова и претходна слика дочаравају амбијент изградње Кнез Михаилове улице, који је данас потпуно нарушен. (МГБ, Ур. 1907, разгледница).

Fig. 7. La rue Knez Mihailova au début du XXe siècle depuis la rue Zmaj Jovina vers Terazije. L'immeuble au № 27, auquel cette étude est consacrée, est visible, second de droite. Cette photographie et la précédente donnent l'idée de l'ambiance de la rue Knez Mihailova, qui est aujourd'hui entièrement compromise. (M. de la v., Ur. 1907, carte postale).

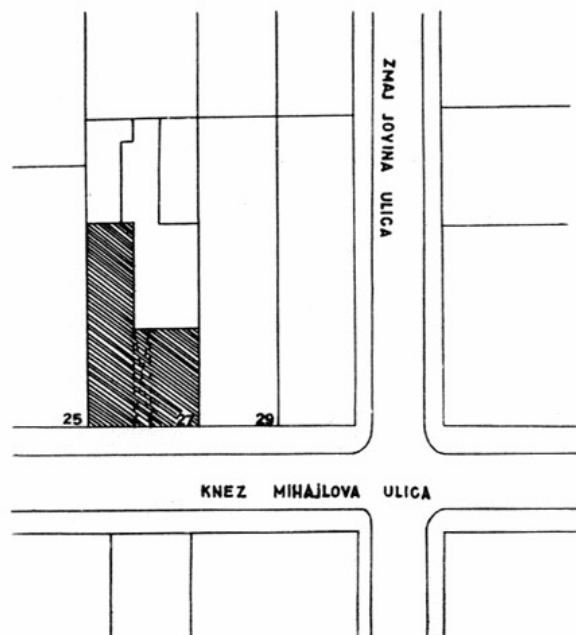

електрично осветљење 1892. г., водовод такође 1892. г., канализацију око 1908. г.²⁹

Кнез Михаилова улица изграђена је цела у једном прилично кратком периоду, тако да је добила атмосферу и дах тога времена, који се данас могу осетити једино на сачуваним старим фотографијама. Велика је штета што ту атмосферу нисмо успели да одржимо до данас бар у једном њеном делу. Улица је сада потпуно измењена. Друга генерација високих зграда заменила је прву генерацију ниских. Пропорције улице нису више онако лепе. Горњи потес улице, који је под заштитом државе, задржао је у извесној мери неке карактеристике архитектуре ове улице, али је заувек пропао амбијент њених младих дана (сл. 6 и 7).

Зграда у Кнез Михаиловој улици бр. 27

Зграда у Кнез Михаиловој улици бр. 27³⁰ (сл. 8) саграђена је 1882. г. У њеним темељима приликом рушења 1961. г. нађена је повеља следеће садржине:

Сл. 8. Ситуација зграде у Кнез Михаиловој улици бр. 27.

Fig. 8. La situation de l'immeuble dans la rue Knez Mihailova 27.

Сл. 9. Део Кнез Михаилове улице око 1930. г. Зграда друга с десна, са продавницом дувана, јесте кућа М. Гарашанина. (МГБ, Ур. 6364).

Fig. 9. Une partie de la rue Knez Mihailova vers 1930. L'immeuble, seconde de droite, avec le tabac est la maison de M. Garašanin. (M. de la v., Ur. 6364).

„Ову зграду подиже Јулка М. Гарашанина, кћи Ј. Марковића-Шапчанина бив. овд. тргов. са својим супругом Милутином И. Гарашанином министром унутрашњих дела и својим сином Илијом. Кућу зида Танасије Пејичиновић, предузимач родом из Дебра у Албанији. Београд 17 фебруара 1882. г.“³¹

Повеља је потврдила податке које смо имали о овој згради, али је пружила и нове: тачан датум освећења камена темељца, дакле годину изградње, и име предузимача, који је свакако према ондашњој честој пракси за стамбене зграде био и пројектант, јер би име пројектанта, по нашем мишљењу, било назначено у повељи да је постојао.

Архитектура зграде (сл. 9 и 10) није ни у коме случају значајна, и овим радом нисмо је желели истаћи, али је карактеристична за период у коме је настала и за улицу у којој је саграђена. Фасада је решена симетрично, у неокласичном стилу, са пет отвора на спрату и са плитком декорацијом у малтеру и штуку. Симетрија је наглашена јачом обрадом средњег прозора (сл. 11), који са обеју страна има пиластре са композитним капителима целом вишином спрата, а испод троугласто решеног натпрозорског тимпана постављена је декоративна гирланда. Над осталим прозорима, који су такође уоквирени профилисаним шамбранама, налазе се лучни тимпанони. Кровни венац је доста плитак, подупрт конзолама уз таванске прозоре. Ниска атика такође наглашава средњи део фасаде.

Сл. 10. Стамбена зграда у Кнез Михаиловој улици бр. 27 снимљена пред рушење, почетком 1961. г., (МГБ, снимлио К Денић).

Fig. 10. L'immeuble d'habitation dans la rue Knez Mihailova 27 photographié avant sa démolition au début de 1961 (M. de la V. photo Denić).

Сл. 11. Детаљ фасаде зграде у Кнез Михаиловој улици бр. 27 (МГБ, снимлио К. Денић).

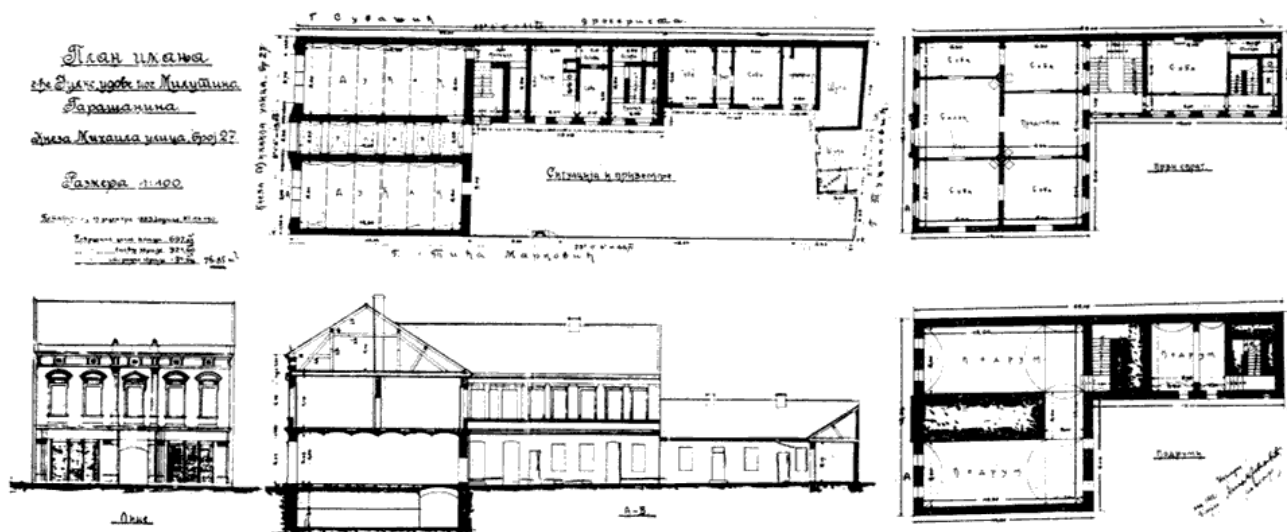
Fig. 11. Un détail de la façade de l'immeuble dans la rue Knez Mihailova 27 (M. de la V. photo K. Denić).

Музеј града Београда био је заинтересован за ову зграду пре њеног рушења, јер је била једна од ретких стамбених зграда која до наших дана није претрпела веће измене. Помишљало се на њено очување и музејско уређење ентеријера из епохе. Међутим из убанистичких разлога ово се није могло спровести, пошто је зграда била укљештена између две четвороспратнице.

Пре него што пређемо на опис и анализу зграде, осврнућемо се на чланак арх. Б. Несторовића *Еволуција београдског стана*,³² у коме се период од 1820—1955. г. дели на шест временских фаза: I — до половине XIX века; II — од половине до последње четвртине XIX века; III — последња четвртина XIX века; IV — почетак XX века до I светског рата; V — између два светска рата; VI — после ослобођења. Пошто знамо да је зграда у Кнез Михаиловој улици бр. 27 подигнута 1882. г., припадала би трећој фази у еволуцији београдског стана. Међутим, решење њене основе типично је за другу фазу, где „решење спратних зграда са становима у већини случајева показује бочна крила са ходником према дворишту кроз који се посредно осветљавају собе“, док су „у главном делу зграде увек два тракта соба, од којих је унутрашњи само посредно осветљен преко дворишног ходника“. Од овога типа зграда се разликује само по томе што унутрашњи тракт главног дела зграде нема ходник према дворишту преко кога би се посредно осветљавао, већ су прозори директно на спољњем зиду, с тим што и овде једна од соба унутрашњег тракта добија, као и у описаном типу са крилом, осветљење преко степеништа.

Поред овога, зграда у Кнез Михаиловој бр. 27 и према конструкцији подрума при-

Сл. 12. План стамбене зграде са локалима у Кнез Михаиловој улици бр. 27. Архитектонски снимци 1908. г. инж. Милан М. Јовановић. (МГБ, Ур. 6217).

Fig. 12. Plan de l'immeuble d'habitation avec des magasins dans la rue Knez Mihailova № 27. Relevé fait en 1908 par ing. Milan Jovanović (Musée de la ville, Ur. 6217).

пада другој фази, јер су јој подруми за- сведени тешким сводовима преко зидова и лукова, што је према арх. Несторовићу карактеристично за зграде до последње четвртине XIX века.

Међутим, у погледу материјала од кога је грађена, у погледу обраде спољних зи- дова и ентеријера, зграда заиста припада типу из треће фазе: „Ово је доба карак- терисано знатно солиднијим радом, масив- ним зидовима, обрађеним занатским дета- љом столарије, браварских и лимарских радова“.

Зграда у Кнез Михаиловој улици бр. 27 (сл. 12) тип је „господске куће“ у чаршији, узидане са обе стране, са подрумом, при- земљем са дућанима и једним спратом за становање. Дужина уличне фасаде износи 15,63 м, а решена је симетрично, са глав- ним, колским улазом на средини зграде. Лево и десно од улаза смештена су два дућана.

Зграда има главни део са два тракта и бочно крило према дворишту. У главном делу све су просторије директно осветље- не, осим просторије коју додирује крило зграде својом краћом страном. Ова просторија има два прозора према степенишном простору. Крило у приземљу нема галерију, већ просторије имају или директан улаз споља или су директно осветљене споља. На спрату, крило има ходник са низом про- зора на малом растојању, а све просторије крила излазе на овај ходник и преко њега се осветљавају и проветравају.

Са улице колски пролаз води у уну- трашње двориште, из кога се улази директ- но у стамбени део зграде. Главни улаз на- лази се одмах лево када се из главног кол- ског пролаза изађе у двориште. Овим ула- зом долази се у степенишни простор који у приземљу осветљавају застакљена вра- та, а на спрату три прозора. Степениште је трокрако, и њиме се излази на подест чија је дужина паралелна са крилом зграде. Десно са подеста улази се у средњу про- сторију унутрашњег тракта главног дела зграде, која има један прозор према двори- шту. Из ове просторије улази се у остале две просторије унутрашњег тракта и у сред- њу просторију уличног тракта. Иначе, у главном делу зграде све просторије су ме- ђусобно повезане вратима. Лево са подеста наилазимо на ходник крила са низом про- зора десно према дворишту и низом про- сторија лево. У крилу приземља биле су споредне просторије стана, које нису имале везу са станом преко главног степеништа, већ само преко узаног, споредног степе- ништа на крају крила зграде.

Главним степеништем које је у ствари представљало главни улазни хол и које је према својој решењу и обради било репре- зентативно, улазило се у централну про- сторију главног дела зграде, предсобље (6,3 × 5,1), где је била смештена трпеза- рија за 24 особе.³³ Право из предсобља ула- зило се у најрепрезентативнију просторију стана, тзв. „салу“, како се онда називала (6,3 × 6,3 м). То је била гостинска соба намештена европски, по укусу онога вре-

мена. Сав намештај био је првокласан, увезен из Аустрије, у стилу „аустријског була“ са интарзијама. По сећању кћери М. Гарашанина,³⁴ овде је био смештен салон са шест фотеља и сточићем, затим сточић са две лампе којима се осветљавала просторија пре увођења електричног осветљења и најзад два стуба и два велика огледала са конзолама. Свакако да се овде морала налазити и комода или витрина. Велика бела каљева пећ, са много декорација, била је смештена у десном углу улазећи из предсобља.³⁵

Лево из предсобља са трпезаријом улазило се у радну собу Милутина Гарашанина, „канцеларију“, а одатле десно у спаваћу собу домаћина, која је још имала врата према „сали“ и прозор према улици, и у којој је била смештена класична спаваћа соба са два велика мрко политирана кревета.

Из предсобља десно улазило се у просторију, чија су два прозора гледала на хол са главним степеништем. У овој је соби боравила мајка Милутина Гарашанина, жена Илије Гарашанина, све до своје смрти. Из ове собе улазило се у дечју собу, најмању у стану, са прозором према улици и другим вратима према сали.

Са главног степеништа лево, као што смо већ казали, наилазимо на ходник крила зграде. Прва просторија у коју се улазило из овог ходника била је споредна трпезарија. У њој су се налазили „креденци“ са судовима и један узидан плакар. Половина плакара била је са полицама за остављање ствари, а у другој половини био је инстлиран мали дрвени лифт, којим се пребацивала храна из кухиње у приземљу овамо на спрат.³⁶ Када је у кућу уведен водовод и канализација, споредна трпезарија је преграђена и један део адаптиран за купатило. Поред ове собе било је узано завојито степениште за приземље и таван. На крају ходника налазио се „нужник“ са дрвеним сандуком, који је касније претворен у W.C. Иза њега и степенишног простора, према калканском зиду, била је остава у коју се улазило из собе са лифтом и која је имала прозор према дворишту на крајој страни крила зграде.

У приземљу главног дела зграде, као што је поменуто, по средини је био колски пролаз, а са обеју страна по један дућан. У приземљу крила, испод собе са дрвеним лифтом налазила се кухиња и девојачка соба, док је у близини степеништа за спрат и подрум било неколико мањих остава.

За малу двособну кућу из дворишта, која је уцртана уз главну зграду на плану из 1908. г., не зна се када је зидана. Према

исписаној намени просторија на овоме плану вероватно је подигнута када и главна зграда. У њеним собама свакако да је становала послуга, а ту је била и перионица и шупа за дрва. Пре увођења водовода у дворишту се налазила и чесма.

Програм зграде и њен унутрашњи уређај указују на високу културу становања у њој. Пада у очи само необична чињеница да није била предвиђена просторија за купатило. Но знамо да и у свету у то време, чак и на дворовима и у палатама, није било просторија намењених купању.

Грађевина је зидана солидно, од опеке старог формата. Подрум је био засведен тешким сводовима са лучним отворима, док је међуспратна конструкција изнад приземља изведена на тада у Београду нови начин. Примењен је плитки пруски свод са гвозденим носачима профила у облику двоструког слова Т, набављеним у Аустро-

Сл. 13. Детаљ степенишне оградe од ливеног гвожђа у главном степенишном холу. (МГБ, снимиио К. Денић).

Fig. 13. Un détail de la rampe d'escalier en fer dans le hall principal. (M. de la V. photo Denić).

Сл. 14. Детаљ зида степенишног хола према дворишту са пластичном декорацијом у малтеру. (МГБ, снимео К. Денић).

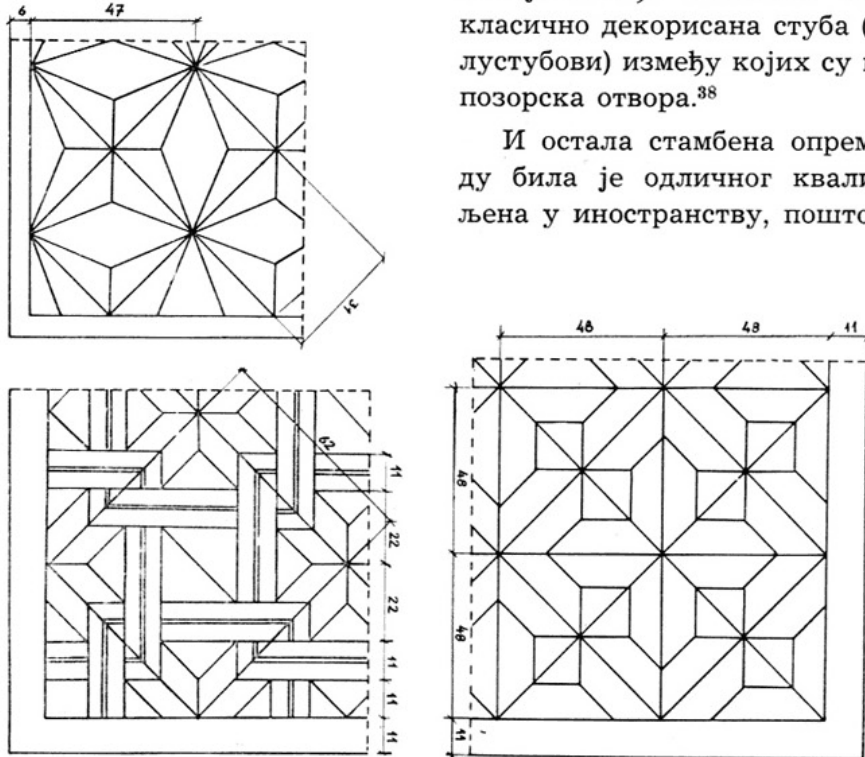
Fig. 14. Détail du mur du hall vers la cour avec de la décoration plastique en mortier. (M. de la V. photo K. Denić).

-Угарској. Конструкција изнад спрата била је дрвена, као саставни део кровне конструкције, решене на уобичајени начин за двоводни кров.

У овој згради велика пажња је била обрађена на главно степениште. Улазна вра-

та, као и сва остала врата и прозори у кући, од масивне хростовине била су застакљена на одређени начин разнобојним стаклима, што свакако није било уобичајено за ондашњи Београд. Степени су били од природног камена, који се употребљавао само код раскошнијих кућа у Београду, јер су се свуда иначе примењивале дрвене степенице.³⁷ Степенишна ограда била је од ливеног гвожђа и богато обрађена (сл. 13), а подести поплочани разнобојним плочицама од керамике. И ограда и плочице увезени су из иностранства. Сви зидови степенишног хола имали су пластичну архитектонску декорацију од малтера, у пиластрима и геометријским фигурама. У време када је зграда срушена, зидови са декорацијом били су обојени светлом и тамном смеђом бојом, тако да су сви испупчени делови били светли, а удубљени тамни. Према речима кћери М. Гарашанина, раније су ови зидови били руком малани геометријским фигурама у сивој боји. Дворишни степенишни зид на спрату (сл. 14) био је такође пажљиво обрађен: четири класично декорисана стуба (два крајња полустубови) између којих су постављена три позорска отвора.³⁸

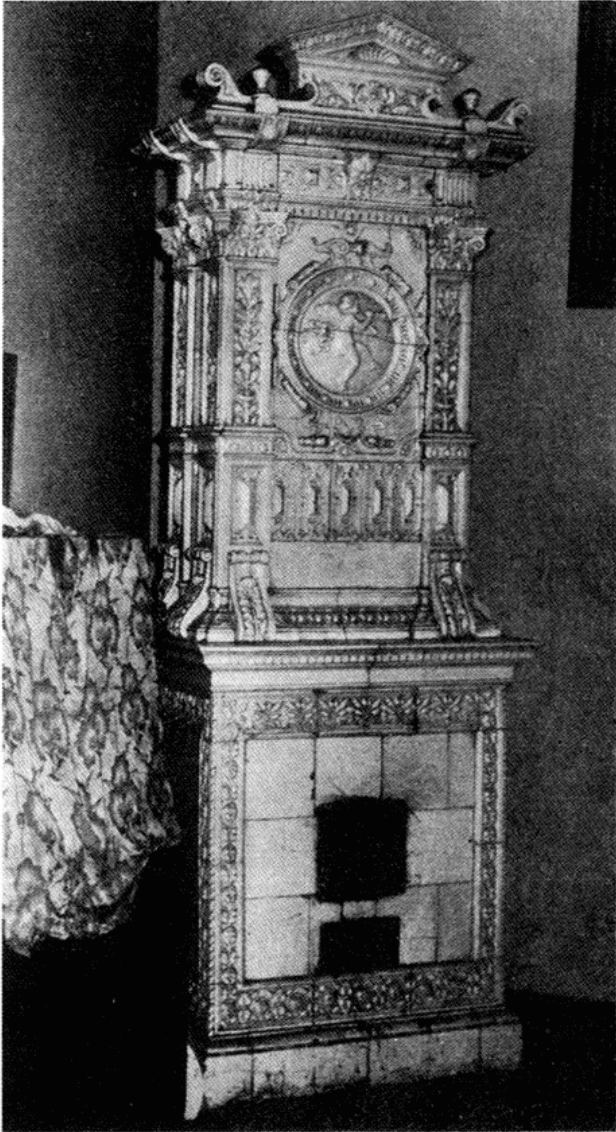
И остала стамбена опрема за ову зграду била је одличног квалитета и набављена у иностранству, пошто је у Београду

Сл. 15. Детаљи паркета из разних соба стамбене зграде у Кнез Михаиловој улици бр. 27.

Fig. 15. Détails des parquets des pièces d'habitation dans l'immeuble au № 27 de la rue Knez Mihailova.

Сл. 16. Каљева пећ из салона зграде у Кнез Михаиловој улици бр. 27. (МГБ, снимео К. Денић).

Fig. 16. Le poêle en faïence dans la salon à Knez Mihailova 27 (Musée de la ville, photo Denić).

није било. Лепи и у интересантним комбинацијама дашчица били су паркети (сл. 15).³⁹ Исто тако лепе су биле и каљеве пећи (сл. 16). Према речима Гарашанинове кћери на свима зидовима у собама налазили су се тапети. Ивица зида према плафону била је профилисана. Таванице су рађене у гипсу, а међу њима најлепша је била у салону.

Осим своје вредности као типична стамбена зграда имућније породице са краја XIX века, ова кућа је везана и за животе двојице истакнутих личности Београда, чија су имена записале наша полититичка

историја и наша историја књижевности. Једно је Милутин Гарашанин,⁴⁰ а друго Симо Матавуљ.⁴¹ Гарашанин, чијој је породици зграда припадала од почетка до краја свога постојања, живео је у њој 12 година (од 1882—1894 г.), а Матавуљ само неко време као закупац.

После одласка Матавуља у згради је до 1914. г. живела једна рођака Гарашанинових, пошто је након очеве смрти породица наставила да живи у Паризу, где је отац умро. За време првог светског рата, према речима Гарашанинове кћери, у кући су становали окупатори. После рата у згради су се настаниле жена и кћи Милутина Гарашанина. Жена је убрзо умрла, а у кући је наставила да живи сама кћи Софија, која се није удавала и која је као наследник постала сопственик зграде. Када је услед страдања у другом светском рату у Београду настала оскудица станова, у овој кући сместио се већи број становника. Пред рушење на спрату зграде становало је пет мањих породица или самаца, а у стамбеним просторијама приземља имао је радњу један фотограф. Кућу је од Софије откупило предузеће „Прогрес“, срушило је и на томе месту подигло палату високу као и њене суседе. Приликом рушења у темељима су нађена два људска костура, чије порекло није утврђено.

Становнике стамбеног дела зграде знамо, али није исти случај са двама трговинама у приземљу. Према сећању Гарашанинове кћери у једној од радњи био је трговац Миловановић. Са фотографије из тридесетих година овога века (сл. 9) видимо фирму радње Вукадиновић и малу продавницу дувана, једва смештену у главни улазни ходник за двориште. И према списку трговина у зборнику *Београд у прошлости и садашњости*, издатом 1927. г.⁴² у Кнез Михаиловој 27 налазила се трговина „Боди и Вукадиновић“. Пред рушење зграде у радњама су били: модни магазин „Опатија“ и Занатска радња за оправку часовника.

Ипак морамо зажалити што је ове зграде нестало са лица Београда.

НАПОМЕНЕ

¹ Л. Леже, *Сава, Дунав и Балкан*, Београд у XIX веку, Београд, Библиотека града Београда, 1967, 110 (Опис је из 1882).

² Ж. Шкаламера и З. Јаковљевић, *Кнез Михаилова улица*. Београд, Завод за заштиту споменика културе Београда, 1964.; Ж. Шкаламера, *Кнез Михаилова улица — горњи потез*, Архитеткура Урбанизам 21, 1963, 20; З. Маневић, *Кнез Михаилова улица, данас и сутра*, Ibid., 22; С. Шумаревић, *Кнез Михаилова улица*, Из старог Београда, Политика, 8. X. 1967, 17; В. Колар, *Гардероба моје улице*, Политика, 1. I. 1969, 18.

³ Турски план београдског града и вароши до шанца из 1863. г. (Објављен први пут уз чланак Г. Елезовића и П. Поповића, *Два турска плана Београда*, Београдске општинске новине 1—3, 1937, 65 (в. чланак Р. Перовића, *Око боравка Доситеја Обрадовића у Београду*, Ковчежић, VII, 1966); План београдске вароши Е. Јосимовића из 1867. г. (објављен уз његову књигу *Објашњење предлога за регулисање онога дела вароши Београда што лежи у шанцу*, Београд, 1867).

⁴ Д. Јовановић, *Из недавне прошлости Београда*, Годишњак Музеја града Београда III, 1956, 283 (скраћено: Јовановић).

⁵ План Београда из 1738. г. (по Спаровом атласу), објављен у књизи Д. Поповића *Србија и Београд*, Београд, СКЗ, 1950, 176, сл. 26.

⁶ Д. Поповић, *Београд пре 200 година*, Београд, 1935, 51—52.

⁷ Ibid., 216.

⁸ Т. Стефановић—Виловски, *Београд од 1717—1739. г.*, Београд, 1906, 25, под 21.

⁹ Љ. Никић, *Аутобиографија Анастаса Јовановића*, Годишњак Музеја града Београда III, 1956, 399, под 93. (скраћено: Никић).

¹⁰ Р. Веселиновић, *Београд 1807—1862—1867*, каталог истоимене изложбе Музеја града Београда, 1962, 26.

¹¹ С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, I, (1868—1878), Београд, 1926, 101.

¹² К. Христић, *Записи старог Београђанина*, Београд, 1937 (скраћено: Христић).

¹³ Н. Зега, *Неколико цртица из старог Београда*, БОН, 1937, 1—3, 75—76.

¹⁴ Јосимовићев план Београда из 1867. г. (в. под 3).

¹⁵ Фотографија из збирке Музеја града Београда, Ур. 3926.

¹⁶ Фотографија из збирке Музеја града Београда, Ур. 3757.

¹⁷ Никић, 395.

¹⁸ Турски план Београда из 1863. г. (в. под 3).

¹⁹ Д. Ранковић, *Називи улица у старом Београду*, БОН, 1938, 5—6, 398—400. Остале београдске улице добиле су имена 1872. г.

²⁰ Ђ. Барбанги—Бродано, *Гарибалдинци на Дрини 1876*, Београд, СКЗ, 1958, 82.

²¹ *Enciklopedija Jugoslavije*, I, Загреб, Лексикографски завод ФНРЈ, 1955, 457.

²² Јовановић, 286.

²³ *Београд у прошлости и садашњости*, Београд, 1927, 90; В. Лазаревић, *Београдска општина (1919—1926 крај августа)*, Београд, 1927, 259.

²⁴ Б. Пајевић, *Регулација Београда 1867—1923. г.*, Београд, 1923, 50.

²⁵ М. Богићевић, *Општински послови за 1886. г.*, 29 (скраћено: Богићевић).

²⁶ Фотографија из збирке Музеја града Београда, Ур. 3757.

²⁷ Богићевић, 31.

²⁸ М. Минић, *Прва београђанка архитект*, Годишњак Музеја града Београда III, 1956, 455.

²⁹ *Београд у прошлости и садашњости*, Београд, 1927, 138.

³⁰ Пред рушење зграда је детаљно технички снимљена (арх. Д. Ђурић—Замоло и техн. С. Богићевић). Планови се налазе у Музеју града Београда. Касније је Музеј прибавио и технички снимак из 1908. г. од потомака М. Гарашанина.

³¹ Музеј града Београда, Ур. 3740.

³² Б. Несторовић, *Еволуција београдског стана*, Годишњак Музеја града Београда II, 1955, 247—270.

³³ Налази се у Музеју града Београда.

³⁴ Имали смо прилике да разговарамо 1961. г. са кћери М. Гарашанина, Софијом, која је касније умрла.

³⁵ Налази се у Музеју града Београда.

³⁶ Према речима Гарашанинове кћери, од које смо добили и све остале податке о распореду просторија и ствари у стану, овај лифт је увек добро функционисао. Пред рушење зграде лифт више није постојао јер није био потребан, тако да нисмо могли видети његову конструкцију.

³⁷ Несторовић, пом. чланак, Годишњак Музеја града Београда, II.

³⁸ У вези са холлом и главним улазом интересантан је један догађај везан за ову кућу, због кога су уз главна улазна застакљена врата постављена 1887. г. још једна, тешка гвоздена окована врата са две браве које су се могле закључавати само изнутра. Врата су постављена због догађаја који су се тада пред овом зградом одиграли. Када је Милутин Гарашанин те године дао оставку на положај председника владе, не слажући се са краљем Миланом у питању развода брака са краљицом Наталијом, са власти је сишла напредњачка странка која није била популарна у народу, а дошао је Јован Ристић и његово либерално-радикално министарство. „Испрва ствари су текле весело. Либерали и радикали пливали су у радости...“ (в. С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића II*, Београд, 1927, 347). Међутим ово веселе брзо се претворило у хајку на напредњаке. „Једне вечери руља

је дошла пред Гарашанинову кућу да ларма. Неко из гомиле хитно се каменицом у прозор. Гарашанин се појавио лично на прозору и опалио у гомилу пет пута из револвера. Само је један из гомиле рањен, па и то лако. Напредњачко „Видело“ писало је, да је Гарашанин, са револвером у руци, а цигаретом у зуби, умео да својим противницима „шалу одшали“... У ствари, пет метака за једну каменицу било је сувише, а и цигарета могла је изостати. Али Гарашанинова енергија увек је била таква, — претерана и изазивачка, — тако овај догађај описује С. Јовановић. Кћи М. Гарашанина (рођена 1888. г.) прича овај догађај по казивању родитеља нешто друкчије. Она каже да су демонстранти долазили пред зграду у два маха, 14. и 15. маја. Првога дана отац није био у кући, па су се жене, деца и послуга били уплашили. Другога дана приликом наиласка демонстраната Гарашанин је био у кући. Изашао је на прозор са цигаретом и револвером којим је пуцао у ваздух и тако растерао окупљене људе. Без обзира како су текли детаљи овога догађаја, Гарашанин се више није осећао сигурним када више није био на власти, па је морао поставити тешка врата за одбрану.

³⁹ Комплетни паркет из двеју соба налазе се у Музеју града Београда.

⁴⁰ Милутин Гарашанин (1843—1898. г.) има своје одређено место у нашој националној историји XIX в. Његов кратак животопис налазимо у свакој од наших енциклопедија, најдужи у Енциклопедији Југославије Лексикографског завода. Међутим изгледа да се нико није дуже позабавио његовом личношћу и радом. Као једини библиографски податак о ли-

тератури која обрађује његов живот Енциклопедија Југославије наводи расправу Јаше Продановића о Милутину Гарашанину, објављену као предговор другом издању Гарашанинових *Доколица*. Добар познавалац Гарашанина био је и Слободан Јовановић, који о њему пружа доста података у историјском делу *Влада Милана Обреновића, II* — Кућа о којој смо говорили била је зидана док је Гарашанин био министар унутрашњих дела. Према речима његове кћери, ову је кућу њена мајка Јулка, кћи богатог београдског трговца Ј. Марковића—Шапчанина (који је и сам имао кућу у Кнез Михаиловој бр. 43), донела приликом удаје као мираз, тј. добила је од оца плац и новац да кућу сазида, што потврђује и повеља нађена у темељима зграде: да кућу зида Јулка а не Милутин. Сам Милутин Гарашанин није имао у Београду куће нити имања. Према казивању Гарашанинове кћери, њен деда Илија Гарашанин, познати политичар XIX века, имао је кућу на данашњем Студентском тргу, али ју је морао продати како би школовао децу.

⁴¹ Познати наш књижевник, реалиста, рођен у Шибенику, Симо Матавуљ (1852—1908. г.) провео је у Београду последњих 19 година живота. У зграду у Кнез Михаиловој 27 уселио се 1900. г., када се после тешког и бурног живота по други пут оженио богатом новосадском удовицом Љубицом Николајевић—Димовић. Овде су живели док нису купили кућу у Француској ул. бр. 26, где је Матавуљ и умро. Ни ове зграде данас више нема, пошто је пре више година срушена.

⁴² *Београд у прошлости и садашњости*, Београд, 1927, огласни део.

UNE MAISON TYPIQUE DU MARCHÉ DE BELGRADE À LA FIN DU XIXe SIÈCLE

Arh. Divna Djurić-Zamolo

L'immeuble traité dans cette étude se situait, jusqu'à sa demolition en 1961, dans la rue Knez Mihailova 27. La rue Knez Mihailova est devenue la cité commerçante de Belgrade après 1867, au moment où commence sa construction caractérisée par des maisons à un étage, avec le rez-de-chaussée destiné aux magasins et le premier étage aux appartements d'habitation.

L'article expose en premier lieu l'histoire de la rue Knez Mihailova depuis les années trente du XVIIIe siècle jusqu'à son développement de la deuxième moitié du XIXe siècle dans la rue principale et la plus mouvementée de Belgrade.

L'immeuble au numéro 27 de la rue Knez Mihailova avait au rez-de-chaussée des magasins

et le premier étage était un appartement. C'était une des rares maisons de Belgrade qui a conservé en grande partie, jusqu'à sa demolition, l'intérieur de l'époque de sa construction en 1882. Elle représentait la maison typique avec une aile en retour sur la cour abritant des pièces de services, tandis que la partie principale de l'immeuble comportait les pièces d'habitation.

La maison appartenait à l'homme politique connu Milutin Garašanin, mais l'immeuble était habité un certain temps par l'écrivain serbe Simo Matavulj. A la fin de l'étude on a donné un résumé biographique de ces deux hommes, qui représentent des noms éminents de notre histoire politique et culturelle.